

ТМ	Г. XXXVI	Бр. 4	Стр. 1657-1679	Ниш	октобар - децембар	2012.
----	----------	-------	----------------	-----	--------------------	-------

UDK 343.8:371.212(497.11 Бабушница)

Оригиналан научни рад

Примљено: 22.08.2012.

Ревидирана верзија: 07.11.2012.

Марија Цветковић
Универзитет у Нишу
Филозофски факултет
Департман за педагогију
Ниш

ФАКТОРИ КОЈИ УТИЧУ НА НАСИЛНИЧКО ПОНАШАЊЕ УЧЕНИКА У БАБУШНИЧКОЈ ОПШТИНИ*

Апстракт

У складу са чињеницом да је проблем вршњачког насиља све присутнији у школама и код нас и у свету, све је већа потреба за истраживањима која се баве овом актуелном проблематиком, а са циљем да се добију релевантни подаци и информације које би помогле превенцији оваквог понашања. Досадашња сазнања у овој области успела су да расветле одређени сегмент овог проблема, али не и проблем у целини. Овим радом настојало се да се најпре прикажу концепт ризичних и протективних фактора и концепт отпорности, као два у овом тренутку најважнија теоријска тумачења насилног и агресивног понашања појединца. Затим су представљени и анализирани резултати емпиријског истраживања споведеног у циљу тражења потврде заснованости схватања изнетих у оквиру концепта ризичних и заштитних фактора и концепта отпорности. Наведене концепције представљају полазну основу савремених интервенцијских и превенцијских настојања у овој области. Истраживањем се желело установити да ли искуствена сазнања наставника основних и средњих школа у Бабушничкој општини говоре у прилог наведеним теоријским концептима.

Кључне речи: насилно понашање, ризични и заштитни фактори, школа, наставници

marijac@filfak.ni.ac.rs

* Припремљено у оквиру пројекта *Одрживост идентитета Срба и националних мањина у пограничним општинама источне и југоисточне Србије* (179013), који се изводи на Универзитету у Нишу – Машински факултет, а који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја РС.

INTERPRETATION OF CAUSAL FACTORS FOR STUDENT'S VIOLENT BEHAVIOR FROM THE PERSPECTIVE OF TEACHERS FROM THE MUNICIPALITY OF BABUŠNICA

Abstract

In accordance with the fact that the problem of peer violence is increasingly common in Serbian schools and schools abroad, there is an increasing need for research dealing with this current issue, in order to obtain relevant data and information that would help prevent such behaviors. Current knowledge in this area has succeeded to elucidate a specific segment of the problem, but not the whole problem. This study primarily intended to present the concept of risk and protective factors and the concept of resilience, as the concepts which are at this time two major theoretical explanations of violent and aggressive behavior of individuals. The results and analysis of empirical research conducted with an aim of looking for data which will bring confirmation for the concept of risk and protective factors and the concept of resilience are presented subsequently. These concepts are the starting point of modern intervention and prevention efforts in the area. The study wanted to determine whether experiential knowledge of teachers in primary and secondary schools in the municipality of Babušnica speak in support of these theoretical concepts.

Key words: violent behavior, risk and protective factors, school, teachers

ПРИСТУП ПРОБЛЕМУ ИСТРАЖИВАЊА

Концепт ризичних и протективних фактора уважава широко прихваћено научно становиште да је већина бихејвиоралних проблема вишеструко условљена низом различитих детерминанти. Ризични и протективни фактори као чиниоци који стоје у вези са поремећајима понашања, идентификовани су бројним емпиријским студијама различитог истраживачког дизајна.

Ризични фактори се одређују као чиниоци који предвиђају повећани ризик развоја бихејвиоралних проблема, док се *протективни фактори* сматрају чиниоцима који пружају отпор ризичним факторима, повећавају индивидуалну отпорност на њихово деловање и инхибирају развој проблема чак и у ситуацијама изложености ризицима. Ризични и протективни фактори не узимају се као чиниоци који искључиво предвиђају повећање или смањење вероватноће настајања, развијања и одржавања проблематичног понашања. Присуство или одсуство појединих фактора није гаранција развијања или неразвијања проблематичног понашања. Крајњи исход условљен је како динамичком природом и кумулативним дејством ризичних, односно протективних фактора, тако и њиховом међусобном интеракцијом.

Стога се концепт ризичних и протективних фактора сматра пробабилитичким моделом објашњења настајања и одржавања различитих облика антисоцијалног понашања (Поповић Ћитић, 2005; Поповић Ћитић, 2007; Поповић Ћитић & Павловић Жункић, 2005; Поповић Ћитић & Поповић, 2009).

Нивои на којима појединац ступа у интеракције са окружењем називају се животним доменима или подручјима. Тако се у већини случајева ризични и протективни фактори, који долазе до изражаја на свим нивоима утицаја, организују у пет основних животних домена. То су: породица, школа, вршњачке групе, заједница и шире друштвено окружење. Фактори који делују у сваком од ових домена налазе се у међусобној динамичкој интеракцији, која има реципрочне ефекте. Утицаји фактора из ових домена директно или индиректно одражавају се на самог појединца, односно условљавају развој ризичних или протективних индивидуалних фактора. Кумулативно деловање фактора из животних домена преко појединца условљава настајање, развој и одржавање антисоцијалног понашања.

На основу анализе начина на које више аутора групише ризичне и протективне факторе (види: Вашић, 2009, стр. 169–177), када је реч о чиниоцима који се најчешће доводе у везу са настанком поремећаја у понашању појединца (ризичним факторима), можемо разликовати следеће:

- *Вршњачки фактори*: контакт са делинквентним вршњацима, одбацивање од стране вршњака који не очитују поремећаје у понашању, мисли о насилном понашању;

- *Индивидуални фактори*: перинатална траума, неуротоксичност, алкохол или дрога (мајка), нижа интелигенција, слабија концентрација и пажња, слабије апстрактно расуђивање, слабије предвиђање и планирање, лошије самоопажање и самоконтрола, хиперактивност, импулсивност, ниска толеранција на фрустрацију, рано и постојано антисоцијално понашање;

- *Породични фактори*: одбацивање од стране родитеља, слабо родитељско ангажовање, развод брака, раздвојеност породице, проблеми у породици, породични конфликти, историја високоризичних понашања у породици (алкохолизам, криминалитет), неадекватна понашања родитеља као модела, ставови родитеља који фаворизују укључивање у проблематична понашања, физичко кажњавање, сиромашна комуникација, сиромашни односи родитељ - дете, родитељско физичко или сексуално злостављање, родитељско заменаривање, депресија мајке, пушење мајке за време трудноће, мајчинство у доба адолесценције, родитељско неслагање у дисциплиновању детета, једнородитељске породице, велике породице, често мењање особе која се брине о детету, низак социоекономски статус породице, незапослени родитељ, слабо едукована мајка;

- *Школски фактори*: лоше школско постигнуће, појава академских неуспеха пред крај нижих разреда основне школе, заступљеност проблема у понашању, недовољан надзор наставника, негативна школска клима, дисциплински проблеми, недостатна приврженост школи, ниска мотивација за школу;

- *Фактори суседства*: хронично насиље у заједници, сиромаштво, лош квалитет становања, слаба здравствена брига, недовољна социјална брига, лоше школе, доступност оружја, закони и норме у заједници који фаворизују злоупотребу дрога и оружја, криминал, транзиција и мобилност, ниска повезаност у суседству и дезорганизација заједнице, екстремна економска депривација, медијско презентовање насиља.

Треба напоменути да је листа идентификованих и у литератури описаних ризичних фактора динамичког, отвореног и флексибилног карактера, те допушта измене у циљу развоја и усавршавања поступка процене заступљености ризичних фактора у конкретној заједници као предуслова адекватног избора превентивних стратегија и интервенција (Поповић Ћитић & Павловић Жунић, 2005).

Истраживања ризичних фактора за делинквенцију довела су до расправа и проучавања оних утицаја који могу представљати отпорнике између присутности ризичних чиниоца и првог појављивања антисоцијалног понашања. Управо ти отпорници названи су *протективним* или *заштитним факторима*. Фактори заштите означавају одређене социјално-економске и културне чиниоце, као и индивидуална обележја, који помажу у заштити деце од вероватноће улупштања у криминална понашања у будућности.

Уз релативно јасне дефиниције заштитних фактора, истраживачи се још увек не слажу у потпуности око тога шта их конституише. Раније се сматрало да заштитни чиниоци значе одсутност ризика или нешто што је концептуално потпуно различито од ризика. Затим су заштитни чиниоци означавали један крај континуума, дакле нешто супротно од ризичних чиниоца. Данас се истиче да су заштитни чиниоци „карактеристике или услови који у интеракцији са ризичним чиниоцима настоје да смање њихов утицај за насилничко понашање“ (Bašić, 2009, стр. 179). Дакле, заштитни чиниоци су обележја која могу јачати отпорност и спречити појаву одређеног проблематичног понашања. Као најчешће навођени заштитни фактори издвајају се следећи:

- *Индивидуални и вршњачки чиниоци*: позитивна група вршњака, вештине решавања проблема, комуникацијске вештине, вештине позитивног решавања конфликта, позитивна слика о себи, преузимање одговорности за властито понашање, емпатија и осетљивост према другима, женски пол, виши коефицијент интелигенције, отпорност, позитиван темперамент, здрава уверења, просоцијална ори-

јентација, способност за прилагођавање и опоравак, вештине решавања социјалних проблема, самодисциплина, просоцијалне вршњачке групе;

- *Породични фактори*: позитивна улога одраслих као модела, позитивна комуникација са породицом, укљученост родитеља у живот младих, јасна правила и последице унутар породице и школе, јака повезаност с родитељима, договарање с породицом, подржавајућа породична клима/породична потпора;

- *Школски фактори*: повезаност са школом, подржавајуће школско окружење, учествовање у школским активностима, успешно укључивање у школу, академско постигнуће;

- *Фактори суседства*: повезаност са заједницом, позитивне и јасне норме и вредности у заједници, успешна превентивна политика, одсутност оружја и оружаних сукоба.

Ризични и протективни фактори имају кумулативно дејство. Присуство већег броја ризичних фактора у развојном окружењу младих људи неминовно повећава и степен вероватноће јављања и понављања преступничких облика понашања. Насупрот томе, присуство већег броја протективних фактора делују у правцу смањења те вероватноће (Поповић Ћитић и Павловић Жунић, 2005; Поповић Ћитић, 2005; Вашић, 2009). Међутим, правац социјалног развоја не зависи само од простог броја и врсте присутних ризичних и протективних фактора већ и од својеврсне интеракције ових фактора, који се налазе у динамичком садејству.

Постоје различити *модел* за *разумевање интеракција ризичних и заштитних* чиниоца. Ризични и заштитни фактори не функционишу у изолацији већ егзистирају као динамичка интеракција, односно модификују се и мењају зависно од индивидуалног животног тока. Описана су три модела која објашњавају на који су начин ризични и заштитни чиниоци у интеракцији, и како стварају компетенције код деце (Вашић, 2009; Поповић Ћитић и Павловић Жунић, 2005; Kretman et al., 2009):

1. модел надопуњавања,
2. модел подстицаја или заштитни модел,
3. узрочни модел.

За *модел надопуњавања* важно је да се ризични чиниоци комбинују и додатно потенцирају утицаје једних на друге. Сматра се да је пре реч о накупљајућем моделу ризичних чиниоца него о утицају било којег појединачног ризичног чиниоца на негативне развојне исходе. Генерално се може рећи да вишеструки чиниоци ризика потенцирају једни друге.

Модел подстицаја или заштитни модел описује однос у којем стрес који није прејак, као ризични чинилац, повећава компетенције. Заштитни модел тако објашњава да заштитни чиниоци модулирају или заустављају утицаје ризичних чинилаца.

Узрочни модел претпоставља узрочне ланце који помажу у разумевању ризичних и заштитних механизма. Један догађај изазива више других и ствара ланац који води до негативних исхода. Тај ланац је реципрочне природе (нпр. реципрочне интеракције детета и родитеља).

Иако се већина истраживача фокусира на факторе ризика повезане са насиљем адолесцената и другим проблематичним понашањима, резултатима спроведених истраживања они успевају да објасне само одређени број варијација у овим понашањима. С обзиром на то да је установљено да више од половине младих изложених факторима ризика не завршавају са негативним исходима повезаним са ефектима ових фактора (Rutter, 1987; Garnezy, 1991; according to Kretman et al., 2009, стр. 220), јавила се потреба да се даљим истраживањима утврде разлози отпорности код ових младих. Установљено је да деца која су се успешно суочила са негативним ефектима деловања фактора ризика и развила просоцијално понашање, поседују извесне индивидуалне карактеристике, односно личне снаге или унутрашње предности које их, на неки начин, чине отпорним и еластичним на деловање ризичних фактора (Bernard, 1991; према Поповић Ћитић & Павловић Жунић, 2005). Отпорност би се на тај начин могла дефинисати као склоп тих персоналних карактеристика и квалитета. Дакле, отпорност представља индивидуалну карактеристику која се одражава на развој високо ефикасних стратегија суочавања са негативним утицајима средине. „Појединца можемо окарактерисати као успешног уколико је претходно показао успешну адаптацију на стресне догађаје и ситуације” (Thompson, Arora & Sharp, 2002, стр. 80). Отпорност се обично описује као избегавање негативних ефеката ризика, позитивно функционисање као одговор на стрес и способност поновног нормалног функционисања након преживљене трауме (Fraser & Terzian, 2005).

МЕТОДОЛОГИЈА ИСТРАЖИВАЊА

Различитим научним истраживањима утврђено је да постоје извесни ризични и/или заштитни чиниоци који се могу довести у везу са настанком или одсуством насилничког понашања деце и младих. Стога је проблем овог истраживања утврђивање ставова наставника основних и средњих школа о факторима који утичу на насилничко понашање ученика у бабушничкој општини.

Циљ истраживања јесте да се идентификују искуствена сазнања наставника о различитим контекстуалним варијаблама за наставак, односно одсуство насилничког понашања ученика. Из наведеног циља произилазе следећи истраживачки задаци:

1. Утврдити учесталост сусретања наставника бабушничке општине са насилничким понашањем ученика.
2. Утврдити ставове наставника бабушничке општине о индивидуалним карактеристикама деце која чине вршњачко насиље.
3. Утврдити сазнања наставника бабушничке општине о породичном контексту насилних ученика.
4. Утврдити особености школског искуства деце која чине вршњачко насиље у односу на социјално прилагођену децу.
5. Утврдити сазнања наставника бабушничке општине о карактеристикама социјалне интеракције насилних ученика.

У истраживању су постављене општа хипотеза истраживања и низ посебних хипотеза. Основна претпоставка од које се пошло јесте да искуствена сазнања наставника бабушничке општине потврђују могућност примене концепта ризичних и заштитних фактора у тумачењу насилничког понашања деце и младих и настојањима интервенције и превенције.

Посебне хипотезе истраживања формулисане су на следећи начин:

1. Претпоставља се да се наставници бабушничке општине често сусрећу са насилним понашањем својих ученика.
2. Претпоставља се да су ставови наставника бабушничке општине о индивидуалним карактеристикама деце која чине вршњачко насиље у складу са емпиријски идентификованим особинама насилних ученика.
3. Претпоставља се да су искуствена сазнања наставника бабушничке општине о породичном контексту насилних ученика у складу са научним сазнањима из наведене области.
4. Претпоставља се да се школска искуства деце која чине вршњачко насиље разликују од искустава социјално прилагођене деце.
5. Претпоставља се да се социјална интеракција насилних ученика разликује од социјалне интеракције ненасилне деце из одељења.

Зависну варијаблу овог истраживања представљају ставови наставника бабушничке општине о факторима који доприносе настанку насилничког понашања ученика основних и средњих школа у Бабушници, а независне варијабле су: године радног стажа наставника, учесталост сусретања са насилним понашањем ученика и школа у којој раде.

Узорак истраживања чине наставници две основне и две средње школе у бабушничкој општини. У питању је пригодни узорак који чине укупно 64 наставника: 31 наставник Основне школе „Деспот Стефан Лазаревић“ у Бабушници, 10 наставника Основне школе „Добринка Богрдановић“ у селу Стрелац и 23 наставника средњих школа у Бабушници – „Техничка школа Бабушница“ и Гимназија

„Вук Караџић“. Узорак наставника основних школа чини 18 наставника разредне наставе и 23 наставника предметне наставе. Када је реч о наставницима средњих школа, узорак чини 10 наставника који раде искључиво у „Техничкој школи Бабушница“, 8 наставника који раде само у Гимназији „Вук Караџић“, и 5 наставника који су истовремено ангажовани у обе средње школе. За потребе нашег истраживања, због чињенице да су поједини средњошколски наставници у бабушничкој општини истовремено ангажовани у обе школе (које се налазе у истој школској згради), сматрамо да није могуће, нити потребно, међусобно поређење ставова наставника ових двеју средњих школа, те ћемо их посматрати као јединствену категорију – категорију средњошколских наставника.

У погледу година радног стажа може се уочити већа разноликост унутар испитиваног узорка. За потребе анализе испитаници су груписани у четири категорије: **I** – од 1 до 10 година, **II** – од 11 до 20 година, **III** – од 21 до 30 година и **IV** – од 31 до 40 година. Структура узорка (Табела 1) показује да у бабушничкој општини доминира млађи наставни кадар.

Табела 1: Године радног стажа у струци

Table 1: Years of service in the profession

Године радног стажа	Категорије	Фреквенција	Процент
	I	23	32,9%
	II	20	31,3%
	III	13	20,3%
	IV	8	12,5%

Од метода истраживања примењена је дескриптивна метода. Од истраживачких техника примењено је анкетање. У ту сврху, као истраживачки инструмент, употребљен је упитник посебно састављен за ово истраживање. Истраживање је споведено током јуна месеца 2012. године.

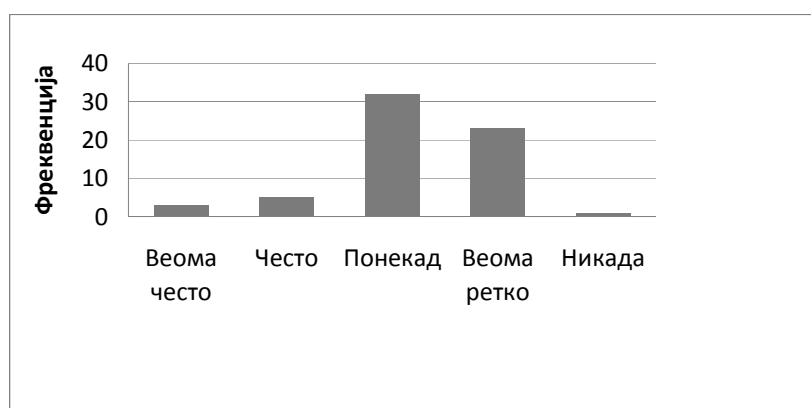
Сви прикупљени подаци обрађени су у статистичком програму SPSS. Од статистичких метода коришћена је класична дескриптивна статистика (аритметичка средина и проценти) за утврђивање заступљености основних варијабли истраживања.

ДИСКУСИЈА РЕЗУЛТАТА ИСТРАЖИВАЊА

Резултати ће бити презентовани у складу са редоследом посебних хипотеза на основу којих ће се индуктивно закључивати о општој претпоставци истраживања.

XI. Претпоставља се да се наставници бабушничке општине често сусрећу са насилним понашањем својих ученика.

Могло би се очекивати да се наставници у школама често срећу са насиљем својих ученика. Научна истраживања, све учесталија и у нашој земљи, сведоче о опсегу насиља међу децом основношколског и средњошколског узраста. Такво стање у пракси указује на алармантност потребе за превентивним деловањем у овој области. Налази овог истраживања нешто су другачији. У узорку од 64 испитаника 3 (4,7%) су изјавила да се са насиљем међу ученицима сусрећу веома често, 5 (7,8%) често, 32 (50,0%) понекад, а 1 (1,6%) врло ретко (Графикон 1).

Графикон 1: Учесталост сусретања са насиљем

Figure 1: Frequency of encountering with violence

Када се упореди радно место наставника са учесталошћу сусретања са насиљем, оно што се може уочити је да су ставови наставника основних и средњих школа прилично уједначени (Табела 2).

Табела 2: Учесталост сусретања са насиљем учитеља и наставника

Table 2: Frequency of teachers' encountering with violence

Радно место		Учесталост сусретања са насиљем				
		веома често	често	понекад	врло ретко	никада
Основна школа	Наставник разредне наставе	0	2	8	8	0
	Наставник предметне наставе	1	2	13	6	1
Средња школа		2	1	11	9	0

Такође, из Табеле 3 видимо да су наставници сагласни и по питању форме насиља којима ученици прибегавају. Овај налаз се може тумачити тиме да су вербално и физичко насиље најочигледније форме насиља, због чега их наставници лакше уочавају од осталих индиректних форми. Када је реч о комбинованом насиљу (насиљу које истовремено обухвата две форме насиља или више њих) наставници основних школа искључиво наводе истовремено јављање физичког и вербалног насиља. За разлику од њих наставници средњих школа, поред истовремене заступљености физичког и вербалног насиља, као форме комбинованог насиља наводе и заступљеност физичког и емоционалног насиља.

Табела 3: Врсте насиља (а)

Table 3: Types of violence (a)

Врста насиља	Фреквенција	Процент
вербално	41	64,1%
физичко	10	15,6%
емоционално	1	1,6%
сексуално	0	0%
комбиновано	12	18,7%

Табела 3: Врсте насиља (б)

Table 3: Types of violence (b)

Радно место		ВРСТА НАСИЉА				
		вербално	физичко	емоционално	сексуално	комбиновано
Основна школа	Наставник разредне наставе	9	4	0	0	2
	Наставник предметне наставе	19	2	0	0	5
Средња школа		13	4	0	0	5

Када је реч о поводу насиља међу вршњацима, мишљења наставника основних школа и наставника средњих школа донекле се разликују. Наиме, у основној школи као повод насиља међу својим ученицима наставници разредне наставе најчешће наводе ривалство и неразумевање других, док наставници предметне наставе истичу непоштовање личности других и незадовољство ученика самим собом и својом породицом. Наставници средњих школа као најчешћи повод насиља међу ученицима виде незадовољство ученика самим собом и својом породицом (Табела 4). Овакав налаз могао би се протумачити чињеницом да је бабушничка општина веома сиромашна и изузетно неразвијена, што код њених становника ствара осећај без-

нађа и незадовољства које се такође преноси и на ученике, који са процесом социјализације постају свеснији окова средине у којој живе.

Табела 4: Повод насиља међу вршњацима

Table 4: The cause of violence among peers

Радно место		ПОВОД НАСИЉА					
		ривалств о	непоштов ање личности других	неразумев ање других	завист	незадовољ ство ученика самим собом и својом породицом	нешт о друго
Основ на школа	Наставни к разредне наставе	5	3	5	0	3	2
	Наставни к предметн е наставе	2	10	3	1	7	0
Средња школа		4	4	5	0	10	2

Оно што забрињава јесу тврдње наставника да је данас насиље присутније него раније (Табела 5). Чак 40 наставника (62,5%) сматра да је раније било мање насиља, 21 (32,8) тврди да је насиље подједнако заступљено као и раније, док 3 (4,7%) наставника немају формиран став по том питању. На питање да ли су оптимисти у погледу могућности трајног сузбијања насиља, већина наставника није одговорила, тј. нема формиран став (Табела 6). Притом, не могу се уочити нека значајнија одступања с обзиром на године радног стажа. Оно што се може уочити јесте да наставници са мањим радним стажом највећим делом немају јасно формиран став по питању могућности трајног сузбијања насиља међу ученицима, док наставници са најдужим радним стажом изражавају афирмативан став или немају формиран став (Табела 7).

Табела 5: Присутност насиља некада и сада

Table 5: The presence of violence in the past and now

ПРИСУТНОСТ НАСИЉА	ФРЕКВЕНЦИЈА	ПРОЦЕНАТ
Насиље је било присутније него данас	0	0%
Било је мање насиља	40	62,5%
Исто је	21	32,8%
Не сећам се, нисам сигуран/сигурна	3	4,7%

Табела 6: Оптимизам у погледу могућности превенције насиља

Table 6: Optimism regarding the possibility of violence prevention

Оптимистичан став у погледу могућности превенције насиља	Фреквенција	Процент
Да	20	31,3%
Не	20	31,3%
Не знам, нисам сигуран/на	24	37,5%

Табела 7: Оптимизам у погледу могућности превенције насиља у поређењу са радним стажом

Table 7: Optimism regarding the possibility of prevention of violence in comparison with the length of service

Године радног стажа	Оптимизам у погледу превенције насиља		
	Да	Не	Не знам, нисам сигуран/на
од 1. до 10.	7	6	10
од 11. до 20.	7	8	5
од 21. до 30.	2	6	5
од 31. до 40.	4	0	4

С обзиром на то да је од наставника затражено да образложе свој став по питању оптимизма у погледу могућности трајног сузбијања насиља међу ученицима, занимљиво је приказати образложења која су наводили.

У прилог тврдње да се насиље може трајно сузбити наставници су наводили: „Могуће је уколико се претходно побољша социјална и економска ситуација у земљи”; „Зато што верујем у будућност и у младост, у то да веровање и поверење (наравно обострано) може да има добре исходе!”; „Због перманентног, одговорног васпитно-педагошког рада запослених и већег ангажовања деце у сузбијању насиља у школи”; „Нове тенденције у образовању”; „Оптимиста сам, јер променом односа према агресивним ученицима може се ублажити, па чак и искоренити, њихова агресивност”; „Морамо тежити том циљу и свести негативно понашање на минимум. А све је то повезано са опитим стањем у друштву и породици”; „Променом система вредности у друштву, променом закона којима се не санкционише насиље итд”; „Зато што су то млади људи, на њих може да се утиче, увек је могуће усмерити их позитивно”; „Младе личности увек имају простора да поправе оно што не ваља” и „Све је могуће ако се створе потребни услови. Тих услова је у овом тренутку више и још се повећавају, али ће сигурно доћи до тога да сваки појединац као дете, родитељ или једноставно као човек схвати да се насиљем ништа не решава. Важно је да насиље не прерасте у криминал.”

Они наставници који не верују у могућност трајног сузбијања насиља међу ученицима свој песимизам најчешће образлажу следећим тврдњама: „Наставници су стављени у други план. Родитељи и ученици доминирају у школи захваљујући закону који треба да се мења”; „Насиље постоји од кад је света и биће га док је света”; „Оваквим мерама се подстиче насиље; попустљивост на свим нивоима; благе или никакве казне”; „Ученици имају сва права, а наставници их немају. У будућности очекујем пораст насиља ученика према наставницима. Поред тога, економска нестабилност земље утиче на нефункционалност породице и све већу незаинтересованост родитеља за своју децу. Самим тим деца су препуштена сама себи. Одавно је прошло време када је морало нешто да се уради по овом питању. Али, за насиље у школи није одговорна само школа!”; „Немогуће је васпитати родитеље”; „Зато што треба променити закон о основном образовању”; „Не, зато што то траје деценијама, деца се дају сва права, а лошије у односу на претходне генерације је присуство порока у већој мери него раније”; „Насиље се пропагира у свим сегментима друштва. Чак се представља као нешто нормално и пожељно, нешто без чега не може да се успе и живи. Насиља има на сваком кораку, само су облици различити. Деца то осећају. Збуњена и у страху покушавају да се прилагоде – опстану, у друштву насиља и владавине насилника – насиљем или трпљењем, постају насилници или жртве. Бојим се да нема улоге између ове две”; „Насиље је узело маха”; „Не, зато што су деца необразована, невоспитана у породици, без вере, без идеала, без мерила и критеријума, без будућности, без знања да постоји и другачији начин живота и понашања од њиховог; она не знају да постоје лепе речи, позоришта, књиге, галерије, бонтон, обавезе, рад, богатство стечено радом...”; „Генетика, економика, неписменост”; „Распало друштво, нема законских норми, све је уништено. Не зна се ко ће угасити светло. Зато не” и „Треба променити читав систем и стил живота.”

Наставници који немају јасно формиран став по овом питању најчешће су наводили: „Не знам, јер на то утиче више фактора”; „Насиље је последица више међусобно повезаних фактора (медији, породица, окружење, школа). Без фронталне акције сузбијања насиља неће бити ни видљивијих резултата. Како је на снази само повремено/кампањско и махом вербално изјашњавање засебних фактора о овом проблему, сумњам да ћемо имати трајно решење за овај проблем”; „Без адекватних инструмената и њихове правилне примене у образовном систему нема оптимизма” и „Мислим да је немогуће у потпуности искоренити насиље, али је могуће радити на томе да се сведе на минималну меру.”

X2. Претпоставља се да су ставови наставника бабушничке општине о индивидуалним карактеристикама деце која чине вршња-

чко насиље у складу са емпиријски идентификованим особинама насилних ученика.

Као што се могло претпоставити, наставници углавном јасно препознају значај кључних животних домена појединца за настанак насилног понашања (Табела 8). Оно што помало изненађује јесу подаци о томе да нико од наставника као пресудне факторе није идентификовао оне из школске средине. Вероватно разлог томе можемо тражити у чињеници да су наставници углавном незадовољни својим социоекономским статусом и незаинтересованошћу родитеља за веће ангажовање у васпитању своје деце и бољу сарадњу са школом или, пак, у недовољној подршци наставницима при решавању овог проблема. Ипак, већина испитаника тачно је препознала важност кључних животних домена појединца (осим школске средине), с обзиром на то да им је дата могућност да приликом давања одговора могу заокружити више одговора.

Табела 8: Значај појединачних домена живота

Table 8: Significance of individual domains of life

ФАКТОР	ФРЕКВЕНЦИЈА
личност ученика	23
породични услови	50
школска средина	0
утицај вршњака	19
економски услови у земљи	12
превелики утицај медија	13

Када је реч о индивидуалним особинама насилних ученика већина испитаника је као пресудни фактор навела негативне црте личности (34 наставника) и њихов необуздани темперамент (32 наставника). Већина испитаника поред ових особина препознаје важност и других индивидуалних карактеристика за које постоји емпиријска потврда (Табела 9). Треба нагласити да је наставницима приликом давања одговора на питања везана за значај појединих домена живота, особине насилних ученика, особине родитеља насилних ученика, ставове родитеља насилних ученика према васпитању и однос родитеља насилних ученика према њима, дата могућност опредељивања за већи број карактеристика. Таква могућност пружена је ради утврђивања ставова наставника о значају различитих ризичних фактора за настанак насилничког понашања ученика, а не идентификовању пресудног фактора. Приликом статистичке обраде података свака од карактеристика посматрана је као биполарна варијабла.

Табела 9: Особине насилних ученика

Table 9: Characteristics of violent pupils

ОСОБИНЕ	ФРЕКВЕНЦИЈА
негативне црте личности	34
„необуздани темперамент“	32
Хиперактивност	13
Интровертност	3
нижа интелигенција	16

Х3. Претпоставља се да су искуствена сазнања наставника бабушничке општине о породичном контексту насилних ученика у складу са научним сазнањима из наведене области.

Табела 10: Породице насилних ученика

Table 10: Families of violent pupils

ПОРОДИЦЕ	ФРЕКВЕНЦИЈА	ПРОЦЕНАТ
Потпуне	2	3,1%
Непотпуне	17	26,6%
потпуне, али нефункционалне	22	34,4%
проширене породице	0	0%
нема правила	23	35,9%

Као што се може уочити у Табели 10, наставници упитани да се изјасне о карактеристикама породица насилних ученика најчешће наводе да се не могу утврдити правилности код свих насилних ученика. Таква искуства наставника у складу су са емпиријским сазнањима о међудејству фактора ризика и фактора заштите, као и отпорности коју неки појединци показују упркос изложености неповољним срединским условима. Родитељи таквих ученика су од наших испитаника у највећем проценту описани као незаинтересовани (40), али су препознате и остале негативне особине родитеља, које могу представљати потенцијалне ризичне факторе за насилништво њихове деце (Табела 11).

Табела 11: Особине родитеља насилних ученика

Table 11: Characteristics of parents of violent pupils

КАРАКТЕРИСТИКЕ	ФРЕКВЕНЦИЈА
Нестабилни	21
Незаинтересовани	40
склони пороцима	19
ниског образовања	19
нема правила	11

Што се тиче социоекономског статуса породица насилних ученика највећи проценат испитаника – њих 57,8% сматра да нема правила, док 39,1% сматра да се социоекономски статус таквих породица може окарактерисати као лош, а 13,3% као солидан (Табела 12).

Табела 12: Социо-економски статус породица насилних ученика

Table 12: Socio-economic status of families of violent pupils

Статус	Фреквенција	Процент
солидан	2	3,1%
лош	25	39,1%
нема правила	37	57,8%

Када је реч о васпитним погледима родитеља насилне деце може се уочити да наставници као најбитнији фактор издвајају недовољну педагошку едукованост родитеља, али као ризичне факторе препознају и међусобна родитељска неслагања у погледу васпитања деце и превелику родитељску попустљивост (Табела 13).

Табела 13: Процена ставова родитеља насилних ученика према васпитању

Table 13: Assessment of attitudes of violent students' parents towards education

Карактеристике	Фреквенција
Недовољна педагошка едукованост родитеља	40
Међусобна родитељска неслагања у погледу васпитања детета	30
Превише брижни родитељи	1
Превише попустљиви родитељи	20
Превише строги родитељи	1
Незаинтересованост родитеља за своје дете	2

Оно што карактерише однос родитеља насилних ученика према својој деци најчешће јесу сиромашна комуникација са дететом и недостатак времена за дете (Табела 14), што је идентификовано и претходним емпиријским истраживањима (Biglan et al., 2004; Howell, 2003; Williams, Ayers and Arthur, 1997; према Bašić, 2009).

Табела 14: Однос родитеља насилних ученика према својој деци

Table 14: Relationship of violent student' parents to their children

Карактеристике	Фреквенција
занемаривање детета	33
учестало кажњавање	3
сиромашна комуникација са дететом	36
недостатак времена за дете	36

Родитељи насилних ученика у погледу емоционалног односа према својој деци најчешће су хладни или амбивалентни (Табела 15).

Табела 15: Карактеристике емоционалног односа родитеља насилних ученика према њима

Table 15: Characteristics of emotional relations of violent student' parents to their children

Однос	Фреквенција	Процент
хладни	36	56,3%
срдачни, топли и асертивни	5	7,8%
амбивалентан	23	35,9%

Како наставници процењују, такви родитељи најчешће немају формиран став у погледу потребе и значаја школовања своје деце (Табела 16) и генерално одобравају насиље као начин решавања социјалних конфликата (Табела 17).

Табела 16: Став родитеља насилне деце према потреби њиховог школовања

Table 16: Attitudes of violent students' parents towards need for their children's education

Став	Фреквенција	Процент
истичу значај	8	12,5%
негирају значај	16	25,0%
немају став	40	62,5%

Табела 17: Став родитеља насилне деце према насилном понашању уопште

Table 17: Attitudes of parents of violent children towards violent behavior in general

Став	Фреквенција	Процент
одобравају насиље	29	45,3%
противе се насиљу	23	35,9%
нешто друго	12	18,8%

X4. Претпоставља се да се школска искуства деце која чине вршњачко насиље разликују од искустава социјално прилагођене деце.

Емпиријским истраживањима која су вршена у другим земљама утврђено је да насилна деца најчешће не показују довољно интересовања за сопствено образовање и постижу низак школски успех (Biglan et al., 2004; Howell, 2003; Williams, Ayers and Arthur, 1997; према Bašić, 2009). Резултати нашег истраживања потврђују овакве налазе (табеле 18 и 19).

Табела 18: Однос насилних ученика према свом образовању

Table 18: Attitudes of violent students towards their education

Однос	Фреквенција	Процент
Незаинтересовани	37	57,8%
заинтересовани су у извесној мери	27	42,2%
показују иницијативу и веома им значи образовање	0	0%

Табела 19: Школски успех насилних ученика

Table 19: Academic achievements of violent pupils

Успех	Фреквенција	Процент
недовољан	14	21,9%
довољан	21	32,8%
добар	26	40,6%
врло добар	0	0%
одличан	3	4,7%

Изузетак представљају ставови наставника о томе да ли се образовна постигнућа насилних ученика разликују од образовних постигнућа њихових вршњака – при чему је истакнуто да нема правила (Табела 20). Овакви налази, такође, могу се тумачити у прилог чињеници да анализа и идентификовање узрочника за насилничко понашање појединца представља комплексно подручје које је још увек недовољно објашњено и захтева даља емпиријска истраживања.

Табела 20: Образовна постигнућа насилних ученика у поређењу са вршњацима из одељења

Table 20: Academic achievements of violent pupils compared with their peers from the class

Радно место		Поређење		
		разликује се	не разликује се	нема правила
Основна школа	Наставник разредне наставе	5	2	11
	Наставник предметне наставе	11	3	9
Средња школа		8	2	13

X5. Претпоставља се да се социјална интеракција насилних ученика разликује од социјалне интеракције ненасилне деце из одељења.

На основу теоријских и емпиријских налаза у овој области могло се претпоставити да ће искуствена сазнања наставника говорити у прилог тврдњи да се социјални односи насилне деце разликују од социјалних односа осталих ученика у одељењу. Таква деца најчешће провоцирају своје вршњаке (Табела 21).

Табела 21: Однос насилних ученика према вршњацима

Table 21: Behaviors of violent students towards peers

Однос	Фреквенција	Процент
без повода провоцирају другу децу или су насилни према њима	57	89,1%
неадекватно реагују на насиље које доживе	7	10,9%

Искуствена сазнања наставника бабушничке општине говоре о томе да остала деца из одељења на насилничко понашање својих вршњака најчешће реагују по наученим обрасцима (Табела 22).

Табела 22: Реакције остале деце из одељења на насилничко понашање

Table 22: Reactions of other children from the class to violent behavior

Реакције	Фреквенција	Процент
не реагују	14	21,9%
реагују по наученим обрасцима	35	54,7%
враћају истом мером	14	21,9%
обраћају се одељенском старешини	1	1,6%

Таква деца углавном не успевају да успоставе одговарајуће социјалне односе са другом децом (Табела 23).

Табела 23: Способност насилних ученика да успостављају одговарајуће социјалних односа

Table 23: Ability of violent students to form appropriate social relationships

	Фреквенција	Процент
да	17	26,6%
не	24	37,5%
понекад	23	35,9%

Према мишљењу наставника бабушничке општине, најчешћи пријатељи насилне деце су они који су слични њима (Табела 24). То потврђују и претходни емпиријски налази (Biglan et al., 2004; Howell, 2003; Williams, Ayers and Arthur, 1997; према Bašić, 2009).

Табела 24: Пријатељи насилних ученика

Table 24: Friends of violent pupils

Пријатељи	Фреквенција	Процент
они који им повлађују	18	28,1%
они који су лепо васпитани	1	1,6%
они који су слични њима	42	65,6%
они који их се плаше	2	3,1%
нема правила	1	1,6%

ЗАКЉУЧЦИ ИСТРАЖИВАЊА

Феномен вршњачког насиља представља исувише комплексан феномен који се још увек не може до краја расветлити. О потреби и значају његовог изучавања говоре многобројна теоријска и емпиријска истраживања у свету, а од скоро и код нас. Истраживањем овог феномена баве се читаве научне институције.

Овај рад представља резултате микроистраживања спроведеног у основним и средњим школама у Бабушници на узорку од 64 испитаника. Стога се налази истраживања морају узети са одређеном резервом и треба бити обазрив приликом изношења генералних закључака, с обзиром на специфичности социокултурног и економског контекста бабушничке општине која спада међу најнеразвијеније пограничне општине југоисточне Србије. У раду се без великих претензија настојало да се провери да ли искуствена сазнања наставника бабушничких школа потврђују налазе емпиријских истраживања усмерених на идентификовање ризичних фактора у тумачењу насилничког понашања ученика. У досадашњим истраживањима у свету утврђен је читав низ фактора који се директно или идиректно могу довести у везу са насилничким понашањем појединца. Резултати нашег истраживања су углавном очекивани и само мањим делом представљају неочекиване налазе.

Може се рећи да је основна хипотеза да „искуствена сазнања наставника бабушничке општине потврђују могућност примене концепта ризичних и заштитних фактора у тумачењу насилничког понашања деце и младих и настојањима интервенције и превенције” већим делом потврђена. Наиме, на основу одговора наставника може се закључити:

- да се они понекад сусрећу са насилним понашањем својих ученика,
- да на основу искуствених сазнања јасно идентификују оне индивидуалне карактеристике насилне деце за које постоји емпиријска потврда,
- да су њихова сазнања о породичном контексту насилних ученика у складу са научним сазнањима из наведене области,
- да се школска искуства деце која чине вршњачко насиље углавном разликују од искустава социјално прилагођене деце,
- да наставници сматрају да се социјална интеракција насилних ученика разликује од социјалне интеракције ненасилне деце из одељења.

Наша сазнања показују да у бабушничкој општини постоји потврда о применљивости концепта ризичних и протективних фактора, као и концепта отпорности. Ипак, јасно је да листа ризичних и заштитних фактора није потпуна и обавезујућа за све социокултурне контексте. Потребна су даља и обухватнија истраживања како би се са већом сигурношћу могла тврдити који биолошки, психолошки и социјални фактори доприносе појави и учвршћивању насилног понашања у нашим друштвеним околностима.

ЛИТЕРАТУРА

- Vašić, J. (2009). *Teorija prevencije – Prevencija poremećaja u ponašanju i rizičnih ponašanja djece i mladih*. Zagreb: Školska knjiga.
- Kretman, S. A., Zimmerman, M. A., Morrel-Samuels, S. & Hudson, D. (2009). Adolescent violence: risk, resilience, and prevention. In: Diclemente, J. R., Santelli, S. J. and Crosby, A. R. (Eds.), *Adolescent health - Understanding and Preventing Risk Behaviors* (pp. 213–232). San Francisco: Jossey-Bass A Wiley Imprint.
- Поповић Ћитић, Б. (2005). Превенција фокусирана на ризичне и протективне факторе као савремени приступ превенцији преступништва младих. *Социјална мисао*, 12 (1), 27–55.
- Поповић Ћитић, Б. (2007). Породични ризични фактори насилног понашања деце и омладине. *Социјална мисао*, 14 (2), 27–50.
- Поповић Ћитић, Б. и Павловић Жунић, В. (2005). *Превенција преступништва деце и омладине*. Београд: Министарство просвете и спорта, Педагошко друштво Србије.
- Поповић Ћитић, Б. и Поповић, В. (2009). Концепт ризичних и протективних фактора – Класификација и оквири за потребе превенције поремећаја понашања деце и омладине, *Социјална мисао*, 16 (3), 43–65.
- Thompson, D., Arora, T. & Sharp, S. (2002). *Bullying - Effective strategies for long-term improvement*. USA: Routledge Falmer - Taylor & Francis Group.
- Fraser, W. M. & Terzian, A. M. (2005). Risk and Resilience in Child Development. In Mallon, P. G. & McCart H. P. (Eds.), *Child welfare for the twenty-first century - A handbook of practices, policies, and programs* (pp. 55–72). New York: Columbia University press.

INTERPRETATION OF CAUSAL FACTORS FOR STUDENT'S VIOLENT BEHAVIOR FROM THE PERSPECTIVE OF TEACHERS FROM THE MUNICIPALITY OF BABUŠNICA

Summary

Bullying is a phenomenon whose frequency is confirmed by the results of numerous scientific studies conducted in our country and abroad. Scientific research that addresses the current issues is directed towards a fuller understanding of the problems of bullying in order to prevent it successfully. Given the many negative effects that bullying can have on individuals and on society as a whole, it is necessary to identify the key factors that lead to the emergence and stability of this form of antisocial behavior. Previous works in this field are able to shed light on a segment of the problem, but not to explain the whole problem. The theoretical part of the paper deals with the analysis of the concept of risk and protective factors and the concept of resilience, as two leading theoretical concepts in this area.

The concept of risk and protective factors is based on a widely accepted view that the majority of behavioral problems are highly conditioned by complex series of different determinants. The basic idea of this view is that there are a number of risk and protective factors, as factors that are associated with behavioral disorders. These risk and protective factors operate at all levels to which an individual interacts with the environment: family, school, peer groups, community and wider society. The factors operating in each of these domains are in dynamic interaction with each other, which has a reciprocal effect. The effects of factors from these domains are directly or indirectly reflected on the individual, and cause the development of risk or protective factors of the individual. As risk and protective factors have a cumulative effect, the presence of a large number of risk factors in the developmental environment of young people inevitably increases the probability of occurrence and repetition of delinquent behaviors. In contrast, the presence of a large number of protective factors may act in the direction of lowering the probability. However, the direction of social development depends not only on the sheer number and types of present risk and protective factors, but also on the kind of interaction of factors that are in dynamic interplay.

On the other hand, it was found that a large number of young people which are exposed to risk factors do not end up with negative outcomes associated with the effects of these factors, which resulted the need for further research to determine the reasons for the resistance of these young people. This led to the development of the concept of resistance that seeks to provide an explanation for the resistance that some young people show in spite of exposure to risk factors. Resistance is seen as an individual characteristic that affects the development of highly effective strategies to cope with negative influences.

The two theoretical concepts were used as the starting point for the design and implementation of micro research which is presented in the second part of the paper. The main problem of this research was to identify ways in which teachers in primary and secondary schools in Babušnica explain the reasons for the occurrence of violent behavior of their students. The main objective of the research was to identify the experiential knowledge of teachers in primary and secondary schools from the municipalities of Babušnica on various contextual variables for the occurrence/absence of violent behavior of their students. Research sought to determine: frequency to which teachers from the municipality of Babušnica encounter with students' bullying be-

havior, teachers' attitudes on individual characteristics of children who manifest bullying behavior, teachers' knowledge of family context of violent students, characteristics of the school experience of children who are bullies in comparison to socially adjusted children, and teachers knowledge about the characteristics of social interactions of violent students. The research was conducted in the municipality of Babušnica, given the fact that this municipality, as one of the most underdeveloped border municipalities, in many ways represents a specific socio-cultural context. The findings of our study are somewhat expected.